

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Hållnäs kyrka är belägen i Edvalla som har karaktären av ett traditionellt sockencentrum. Här finns skolan med tidstypiska byggnader från 1950-talet och ett före detta kommunalhus tillkommet i samband med 1952 års storkommunreform. Vidare finns affärer och den gamla prästgården. Den tillhör länets bäst bevarade äldre prästgårdsanläggningar. Dess huvudbyggnad från 1874 flankeras av flyglar bestående av timrade uthus från 1700-talet och inrymmer även en välvd källare från 1600-talet.

2.2 Kyrkan

Hållnäs kyrka uppfördes under senmedeltiden som en rektangulär gråstenskyrka med vapenhus i söder och sakristia i norr. En teckning av Johan Hadorph från 1683 visar hur den ursprungliga kyrkan såg ut. Det var den för Uppland vanliga senmedeltida kyrkotypen. Ett prostvisitationsprotokoll från 1850 meddelar att gavelröstenas övre delar var murade i tegel. Vidare uppges att kyrkan hade tre valvtravéer och att taket var spåntäckt.

År 1724 erhöll baron Charles de Geer på Lövestabruk patronatsrätt till Hållnäs kyrka. Detta innebar en skyldighet att stå för vård och underhåll av kyrkan. Patronatsrätten kom att kvarstå ända fram till år 1921. År 1731-32 skedde stora ombyggnadsarbeten. Då renoverades fasader och tak och nya fönster och dörrar tillverkades. På 1700-talet bekostades även läktare i kyrka liksom altarpuppans och predikstolen som tillverkades 1741 av bildhuggaren Olof Gerdman från Stockholm med hjälp av snickaren på Lövestabruk Erik Pihlström. De är fortfarande bevarade i kyrkan och utgör förnäma exempel på tidens inredningskonst i senbarockstil.

Hållnäs kyrka är en av få Uppländska sockenkyrkor med korsplan. Sin nuvarande form fick kyrkan vid en stor ombyggnad 1851-54. Av den gamla kyrkan bevarades endast kortravén och en halv långhustravé och delar av gråstensmurarna. Nya korsarmar byggdes mot väster, norr och söder. Över korsmitten byggdes ett åttkantigt torn med en plåttäckt kupol. Invändigt omdisponerades kyrkan så att koret hamnade i väster där 1700-talets altarpuppans placerades. Predikstolen flyttades till korsmitten på sydvästra sidan. Bakom altaret byggdes sakristian avskild från koret med en trävägg som försågs med rundbågsmotiv och listverk. Över korsmitten byggdes en putsad kupol högt upp i den åttkantiga tornkroppen med fyra ljusinsläpp. Väggar och valv vitmenades. Läktaren placerades i öster på platsen för det gamla koret. 1867 införskaffades en ny orgel tillverkad av Åkerman & Lund. Ombyggnaden bekostades av patronus de Geer på Lövestabruk. Ritningar upprättades av arkitekt C. A. Setterberg men bygget slutfördes av arkitekten N. G. Anckarsvärd. På så vis hade den medeltida salkyrkan förvandlats till en modern korskyrka i nyklassicistisk stil med drag av nyrenässans och romansk stil vilket avspeglar sig i putsornamentiken och fönstrens och dörrarnas form. De branta, spåntäckta medeltida takfallen ersattes av flacka sadeltak täckta med falsad skivplåt. Kupolen över korsmitten kröntes av ett förgyllt kors.

Efter 1850-talets ombyggnad hade kyrkan putsade och vitkalkade fasader med ljust rosa lisener och listverk. Tornet byggdes av gult lövstategel och stod oputsat ända fram till 1956.

När patronatsrätten upphörde 1921 var det församlingen själv som skulle underhålla kyrkan. En renovering hade diskuterats länge när den slutligen kom till utförande 1950 efter ett förslag av arkitekt S. A. Söderholm. Målsättningen med renoveringen var att återställa delar

av det medeltida kyrkorummet. Därför flyttades orgeln till norra korsarmen där den placerades på ett uppbyggt podium. Läktaren i öster revs och den gamla läktarbarriären flyttades till det nya orgelpodiet. När läktaren rivits togs rester av de medeltida målningarna i det östligaste valvet fram. Även på väggarna kunde rester av målningarna tas fram. På altaruppsatsen, predikstolen och läktarbarriären togs den ursprungliga 1700-talsfärgen fram och konserverades. Vidare kunde rester av de medeltida skulpturer som försvann vid 1850-talets ombyggnad åter tas i bruk och placeras i den äldsta delen av kyrkan och i sakristian. Det är ett krucifix och några skulpturer från ett försvunnet altarskåp. I samband med renoveringen togs även ett flertal bänkrader bort närmast altaret och längst bak i kyrkan på platsen för det medeltida altaret. Vidare togs ett antal äldre gravstenar fram, vilka legat dolda under golvet sedan 1850-talet. I samband med ombyggnaden installerades också elvärme.

Efter 1950 har inga större förändringar skett. Tornet över korsmitten putsades 1956 och målades ockragult. Även resten av kyrkan målades ockragul vid detta tillfälle.

Exteriör

Östra korsarmen har en putsad gråmålad sockel. Övriga korsarmar har sockel av oputsad natursten. Kyrkans fasader är slätputsade och avfärgade i ockragult. De avslutas uppåt av en profilerad, putsad taklist målad i brutet vitt. Takfallen är täckta med falsad kopparplåt. Västra korsarmen har en tresidigt formad avslutning mot väster där sakristian är belägen. Gavlarna i norr, söder och öster har stora rundbågiga portöppningar med brunmålade, panelklädda dörrar som är försedda med dekorativt utformade bandgångjärn. Portarna flankeras av smala, rundbågiga nischer som kröns av putsade blinderingsnicher som påminner om gotiska fyrpassmotiv. I gavelröstena över portarna finns runda fönster med dekorativt utformade spröjsverk. Långsidornas fasader är indelade i slätputsade fält. Övre delen av rundbågsfönstren är försedda med svagt profilerade putsomfattningar. Fönstren är brunmålade och har diagonalspröjsar och rundbågiga spröjsar. Över korsmitten reser sig den åttkantiga tornkroppen krönt av en kopparklädd kupol med förgyllt kors. Tornet har diagonalställda försträvningar. En av dessa inrymmer trappan upp till klockvåningen. Tornkroppen har parställda fönster med små kolonnettburna arkadbågar. Dessa fönster är smårutigt spröjsade. Tornets övre våning, klockvåningen, har tjärade träluckor.

Interiör

Kyrkans golv är belagt med tegel utom det upphöjda korgolvet i väster som är belagt med fernissade bräder. Bänkinredningen består av slutna bänkkvarter i korsmitten och i östra och södra korsarmen. Bänkskärmar och bänkgavlar är målade i grön marmorering med blå pilastrar och röda spegelfält i dörrarna. Norra korsarmen inrymmer ett upphöjt orgelpodium. Orgeln från 1867 har en tidstypisk fasad i nyklassicistisk stil, målad i ljusgrått och försedd med förgyllda ornament. Barriären till orgelpodiet härrör från 1700-talets läktaranordning. Den är marmoreringsmålad i blått med rödmarmorerade speglar. Även predikstolen vid korsmitten har bevarat det ursprungliga färgskiktet från 1700-talet med förgyllda detaljer. Träaltaret och altaruppsatsen har en praktfull arkitektonisk uppbyggnad i barock med kolonner och pilastrar som har förgyllda kapital och bär upp ett listverk på vilket tronar en gudssymbol med förgyllda strålar. Altartavlan är förgylld. På sidorna av altaruppsatsen står två vita skulpturer med förgyllda kors. Bakom altaret är en vägg med rundbågsmotiv och listverk som avskiljer koret från sakristian. I koret finns kyrkans medeltida dopfont i sandsten. Östra delen av kyrkan har kvar rester av det medeltida valv- och väggmåleriet. Här finns även några av kyrkans medeltida skulpturer. I golvet längst i öster ligger fem gravstenar från 1600-1700-talet. I ett utrymme bakom orgeln, i norr, finns toalett och kapprum. I södra korsarmen

förvaras den praktfulla dörren till predikstolen. Fönstren i tornet är försedda med glasmålnignar i form av gulmålade kors.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården är uppdelad i en gammal och en ny del. Den gamla delen närmast kyrkan omgärdas av en kallmurad stödmur av gråsten. Mot landsvägen i söder är den försedd med ett järnstaket. Där finns även ingången till kyrkogården som är försedd med stora, putsade grindstolpar i ockragul färg lika kyrkan. Grindarna saknas här. Norra delen av gamla kyrkogården omges av en granhäck och nämnda stödmur av gråsten. Även i nordöst och i väster avgränsas kyrkogården av stödmur och granhäck. Dessutom finns en trädkrans av björkar i norr och delvis i öster och väster. En rad av grusgravar ligger närmast landsvägen i söder. I övrigt är gravkvarteren till största delen grästäckta. Kyrkogården har sin största utsträckning mot norr. Det finns en varierad uppsättning gravvårdar som representerar gravkonstens utveckling från 1800-talets andra hälft fram till våra dagar. Närmast norr om kyrkan står en grusgrav med en gravsten i röd kalksten i empirestil. Graven är omgiven av ett smidesstaket.

Nya kyrkogården är belägen öster om den gamla. Den omges av häckar och gravkvarteren är grästäckta. En rad av björkar har planterats parallellt med häcken längs gamla kyrkogården. Öster om bårhuset har två stentrappor byggts upp till gravkvarteren närmast bårhuset. I norra delen av nya kyrkogården ligger minneslunden som anlades 1992. Väster om minneslunden ligger kyrkogårdens ekonomibyggnader med personalutrymmen. Det är en låg träbyggnad med faluröd panel och tegeltäckt sadeltak och en mindre förrådsbyggnad med pulpettak och faluröd panel.

2.4 Bårhus

På västra delen av nya kyrkogården ligger ett bårhus som byggdes 1967 och byggdes om 1994. Det är en rektangulär byggnad i en våning med betongsockel, putsade gulvita fasader och ett flackt sadeltak täckt med falsad plåt.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Hållnäs kyrka är belägen i Edvalla som har karaktären av ett traditionellt sockencentrum med skola, f.d. kommunalhus, affärer och prästgård. Hållnäs kyrka var mellan åren 1724 och 1921 patronatskyrka för baronerna på Lövstabruk som hade underhållskyldighet för kyrkan. Detta avspeglas i hög grad i kyrkans praktfulla interiör. Kyrkan är av medeltida ursprung men byggdes om till en korskyrka med centraltorn på 1850-talet efter ritningar av C. A. Setterberg och N. G. Anckarsvärd. Den medeltida salkyrkan förvandlades till en modern korskyrka i nyklassicistisk stil med drag av nyrenässans och romansk stil. De branta, spåntäckta medeltida takfallen ersattes av flacka sadeltak täckta med falsad skivplåt. Kupolen över korsmitten kröntes av ett förgyllt kors. Invändigt orienterades kyrkan om och koret hamnade i väster. Interiören förenar medeltid och 1800-tal med 1700-talets altaruppsats och predikstol, två högklassiga arbeten i senbarock av Olof Gerdman. Interiören fick sin nuvarande karaktär vid en restaurering år 1950 efter förslag av arkitekt S. A. Söderholm. Det var då de medeltida målningsresterna togs fram och orgelläktaren placerades i norra korsarmen samtidigt som skulpturer från det förlorade medeltida altarskåpet återinsattes.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Platsens karaktär av gammalt sockencentrum har ett stort kontinuitetsvärde och ett stort samhällshistoriskt värde.
- Hållnäs kyrka har ett stort arkitekturhistoriskt värde som en välbevarad representant för de nyklassicistiska korskyrkor med centraltorn vilka uppfördes under 1700- och 1800-talen, men som är ovanlig bland Upplands landsbygdskyrkor.
- De invändiga medeltida målningarna och valven och träskulpturerna har ett stort byggnadshistoriskt och konsthistoriskt värde som några av få synliga resterna av kyrkans medeltida byggnadshistoria.
- Den fasta inredningen från 1700-1800-talet i form av bänkinredning, läktarbarriär, men framför allt predikstol och altaranordning har ett stort miljöskapande värde och också ett stort konsthistoriskt värde. De har även ett samhällshistoriskt värde eftersom de berättar om Hållnäs kyrka som patronatskyrka.
- Kyrkogårdens har ett antal viktiga miljöskapande element såsom putsade grindstolpar, stenmur, järnstaket vilka är viktiga för helhetsupplevelsen av miljön.
- Kyrkogården har ett stort antal gravvårdar från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet vilka äger ett kulturhistoriskt värde som exempel på sin tids begravningskonst.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Historiska museets hemsida, <http://www.historiska.se/medeltidbild>

Jakobsson, Stiv och Kilström Bengt Ingmar, *Hållnäs kyrka, Upplands kyrkor 44*, Uppsala 1983.

Tierp tar tillvara, reviderat kulturmiljöprogram för Tierps kommun 2001, Tierp 2001.

Upplandsmuseets arkiv:

1. Björn Nilsson, Åtgärdsprogram för utvändig restaurering och underhåll.
2. handlingar i topografiska arkivet.

Karakteriseringen är utförd av Johan Dellbeck i maj 2006.